

УДК 343.85 (477)

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2023.19.17>

Северінова О. Б.

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління
Донецький державний університет внутрішніх справ*

Бичін С. О.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1
Донецький державний університет внутрішніх справ*

Пономарьова Т. І.

*кандидат юридичних наук,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням
факультету № 3
Донецький державний університет внутрішніх справ*

ЗАПОБІЖНА ДЕТЕКТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Оцінка кримінологічної ситуації в країні – один із найбільш точних способів встановлення відповідності існуючих запобіжних заходів та засобів потребам сучасної держави та суспільства. Реалізація кримінологічної політики передбачає, у тому числі, і удосконалення рівня кримінологічної безпеки. Остання, у свою чергу, залежить від низки факторів, більшість яких інтегрована в процес державного управління. У зв'язку із цим необхідно відмітити чітку кореляцію між запобіжною діяльністю, удосконаленням рівня кримінологічної безпеки держави та формуванням повноцінної кримінологічної політики. Як вірно відмічають учені, роль теорії запобігання злочинності стає найбільш очевидною під час вивчення пов'язаних із нею ситуацій, які, разом із іншими негативними соціальними наслідками, мають пряму криміногенну природу [1, с. 109]. Вказане свідчить про необхідність створення/удосконалення актуальних для України інститутів, здатних запобігати кримінальній протиправ-

ній діяльності на необхідному рівні. Одним із таких інститутів є інститут детективів, який, не дивлячись на відносну новизну, демонструє необхідний рівень реалізації завдань, покладених на суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день проблемам встановлення особливостей запобіжної детективної діяльності, а також її удосконалення присвятили свої праці такі вчені як В.М. Бесчастний, С.С. Вітвіцький, А.Ф. Волобуєв, Є.С. Назимко, О.В. Одерій, М.О. Семенишин та інші. При цьому поза увагою вчених залишилися питання встановлення кореляційних зв'язків між реалізацією завдань, покладених на детективів та удосконаленням рівня кримінологічної безпеки країни, що і свідчить про актуальність обраної теми статті.

Метою статті є розгляд особливостей запобіжної діяльності детективів як одного із способів удосконалення рівня кримінологічної безпеки та кримінологічної політики країни.

Викладення основного матеріалу. Відтак, аналіз доктрини кримінології надає можливість констатувати актуальність теоретичного розгляду особливостей формування та реалізації кримінологічної політики, але майже повне невизнання її на практиці. Вчені звертають увагу, що не зважаючи на те, що на офіційному державному рівні цей напрям державної політики не визнаний (на кшталт економічної, соціальної, культурно тощо політики), його значення не можливо перебільшити. На справедливу думку О.М. Джужи та В.В. Василевича, формування й реалізація виваженої, ефективної та збалансованої кримінологічної політики держави має забезпечити активну й дієву боротьбу зі злочинністю, а зміцнення законності та правопорядку має бути пріоритетними в діяльності всіх державних органів влади, органів місцевого самоврядування й суспільства загалом. Проте розроблення теоретичних і практичних засад кримінологічної політики належить до значущих та складних проблем сучасної антикримінальної діяльності держави. Зокрема, невизначеність доктринальних положень кримінологічної політики, її понятійного апарата, методологічного інструментарію, змісту, напрямів, пріоритетів і форм реалізації зрештою позначається на рівні ефективності боротьби зі злочинністю в країні» [2, с. 33]. Слід відмітити, що одні науковці ототожнюють кримінологічну політику з кримінальною, інші ж – виокремлюють їх як рівнозначні напрями розвитку державної політики у сфері протидії злочинності [3]. На сучасному етапі розвитку наук кримінально-правового циклу є всі підстави стверджувати про наявність принципової різниці між кримінально-правовою та кримінологічною політикою. Не дивлячись на наявність спільного завдання, яке полягає у боротьбі з кримінально протиправними проявами, варто звернути увагу на інструментарій, характерний для кожного окремого із наведених напрямів. Так, наприклад, кримінально-правова політика може реалізовуватись виключно через норми кримінального законодавства, у той

час як кримінологічна передбачає сукупність заходів та засобів соціально-економічного, правового, організаційно-управлінського, виховного, освітнього тощо характеру.

Слід підтримати точку зору тих учених, які зазначають, що протидія злочинності повинна ґрунтуватися на чіткому і ясному розумінні того, яких змін в її стані, структурі та динаміці можна буде досягти, вдосконалюючи відповідні інститути і норми. Звідси стає зрозумілою та роль, яку відіграє вивчення кримінологічної практики і соціальної дійсності для формування і реалізації стратегії та механізму протидії злочинності [4, с. 94]. О.М. Джужа під кримінологічною політикою пропонує розуміти мистецтво управління складною системою заходів запобіжного впливу на злочинність, засноване на глибокому вивченні злочинності та її причин, соціальних можливостей щодо зниження ступеню активності їх прояву, розробці науково-обґрунтованої стратегії й тактики запобіжної діяльності, що визначає основні, некаральні напрями в боротьбі зі злочинністю і розглядається як основоположна частина кримінальної політики, виконує провідну роль у загальнодержавному процесі протидії правопорушенням [5, с. 10–14; 6, с. 18]. У більш пізніх працях, вчений визначав кримінологічну політику як засновану на ідеях гуманізму та принципі верховенства права стратегічну складову внутрішньої й зовнішньої антикримінальної політики держави, владна дефініція якої полягає у формуванні ключових доктринальних засад боротьби зі злочинністю та їх практичної реалізації у сфері функціонування системи кримінальної юстиції та громадських організацій із метою захисту людини й громадянина, суспільства та держави від злочинних посягань [2, с. 42]. Актуальним також видається розмежування/співвідношення поняття кримінологічної політики та кримінологічної безпеки. Так, кримінологічна політика має розумітись як *цілеспрямована діяльність держави, пов'язана із прийняттям принципів рішень, спрямованих на забезпечення*

загальної та спеціальної превенції шляхом застосування сукупності заходів соціально-економічного, правового та організаційно-управлінського характеру з метою захисту прав людини та громадянина, суспільства та держави від кримінально протиправних посягань, необхідних та достатніх для реалізації охоронної та запобіжної функції кримінального законодавства. По відношенню до кримінологічної політики, кримінологічна безпека є її елементом – інструментом, який надає можливість забезпечити реалізацію завдань, закладених в основу кримінологічної політики шляхом своєчасної ідентифікації криміногенних загроз та ризиків, а також їх усунення.

Водночас, кримінологічний захист є невід'ємним елементом забезпечення кримінологічної безпеки. В сучасних умовах під кримінологічним захистом необхідно розуміти сукупність положень, викладених в нормативно-правових актах та документах, які встановлюють особливості кримінально-правового регулювання суспільних відносин, а також визначають алгоритм реагування на протиправну діяльність суб'єктами, у безпосередні обов'язки яких входить протидія та запобігання суспільно небезпечним проявам, а також встановлення правових заборон та обмежень у разі посягання на законні права та інтереси громадян України [7, с. 36]. В контексті обраної тематики дослідження необхідно відмітити, що забезпечення кримінологічної безпеки в її широкому розумінні, а також кримінологічного захисту є одними із складових запобіжної діяльності детективів в Україні, що підтверджується сутністю та змістом заходів кримінологічного захисту.

Зокрема, заходи кримінологічного захисту мають вирішувати конкретні профілактичні завдання, серед них: 1) створення таких умов, за яких злочинна діяльність буде не вигідною, коли затрати часу, сил, коштів і засобів на вчинення злочину переважатимуть очікуваний результат. До таких умов можна віднести прагнення до неможливості реалізації майна здо-

бутого злочинним шляхом, нанесення спеціальних та прихованих маркувань, які складно видалити; створення баз даних та каталогів особливо цінних та рідкісних речей (антикваріат, витвори мистецтва тощо); 2) розроблення і впровадження елементів безпосереднього захисту об'єктів можливого посягання. Сюди варто віднести технічні засоби укріплення об'єктів посягання – це встановлення ґрат на вікна, заміна дверей та замків, встановлення сигналізації [8]. Створення умов, які унеможливають кримінально протиправну діяльність або роблять її не в повній мірі цікавою та вигідною для кримінального правопорушника – це головне завдання, яке покладається не тільки на кримінально-правову політику, а і на кримінологічну, криміналістичну та оперативно-розшукову. Популяризація зарубіжної антивіктимної моделі «нульової терпимості до кримінального правопорушення» «працює від зворотного», тобто – реалізує кримінологічну політику через громадян, які страждають від суспільно небезпечних посягань. Своєчасна профілактична робота із навчання особливостям дотримання елементарних заходів безпеки як особистої, так і безпеки майна (якщо мова йде про локальні діяння, а не такі масштабні як економічні правопорушення) є одним із найкращих способів кримінологічного захисту низки суспільних відносин [7, с. 36]. В цій площині доцільною є популяризація інституту приватних детективів, а також налагодження взаємодії з правоохоронними органами. Приватна детективна діяльність може бути позитивно оцінена з точки зору потенційно більшого рівня довіри населення (через часткову її втрату до державних органів виконавчої влади), що матиме відповідний ефект з точки зору зниження рівня латентності окремих видів кримінальних правопорушень, а також є більш доцільним із огляду на наявну сукупність більш сучасних способів та засобів реалізації запобіжної функції.

Ключовим питанням у цьому напрямі має бути розробка спеціальних нормативів

кримінологічного захисту у всіх сферах людської діяльності. Для прикладу: у фінансовій сфері – це стимуляція збільшення безготівкового обігу грошових коштів, розробка методики проведення фінансових операцій, що зменшують можливість розкрадання і зловживань; у сфері високих технологій – створення аналітичних програм, що виявлятимуть нетипові, підозрілі фінансові операції, створення технологічних засобів, які дадуть змогу обробляти сировину (дорогоцінні метали, нафтопродукти, алкоголь, тютюн тощо) з мінімальною участю людини, запровадження програм для надання адміністративних послуг без фізичного звернення до державних органів та установ [8]. Саме тому на сьогоднішній день популярності набуває інформатизація та діджиталізація суспільства. Необхідно погодитись із тим, що за дотримання всіх умов захисту заборонених для загального доступу даних, такий підхід надасть можливість не тільки спростити роботу низки організацій, підприємств, установ тощо, але і сприятиме запобіганню окремим видам кримінальних правопорушень [7, с. 36]. Отже, функціональна спроможність детективів здійснювати запобіжну функцію та забезпечувати кримінологічну безпеку в країні є беззаперечною. При цьому така діяльність має бути диференційована відповідно до наявності процесуально передбачених прав та обов'язків суб'єктів, у безпосередні завдання яких входить боротьба з кримінально протиправною діяльністю.

У зв'язку із цим, стратегію запобіжної детективної діяльності слід розглядати в контексті напрямів діяльності державних і недержавних детективів, сфер суспільних відносин, до яких вони є дотичними, а також викликів сучасної злочинності за відповідними напрямками. Якщо діяльність антикорупційних та поліцейських детективів чітко прив'язана до певних видів кримінальних правопорушень та злочинності у певних сегментах суспільних відносин, то приватна детективна діяльність має відігравати загальну запобіжну

щодо злочинності роль, а також бути відповідним маркером діяльності державних правоохоронних органів. Зазначена стратегія має бути спрямована на забезпечення стабільності, довгостроковості та перспективності реалізації кримінологічної політики. На перший погляд запобіжна детективна діяльність у цілому не може бути об'єднана в одну систему, оскільки суб'єкти її здійснення є різноманітними, їх повноваження або правовий статус врегульовано неоднорідними законодавчими актами, їм властива різна відомча підпорядкованість, різні методи та засоби впливу тощо. Однак, специфіка діяльності детективів в Україні акцентована на одних із найбільш важливих напрямів запобігання злочинності – корупційні кримінальні правопорушення та особливо тяжкі злочини (державні детективи); професійне виявлення детермінант кримінального правопорушення, надання інформації про діяння фахівцями своєї справи (приватні детективи). У зв'язку із цим, комплексний державницький підхід до організації зазначеної діяльності є гарантією належного забезпечення прав і свобод людини та громадянина в нашій державі [9]. Отже, очевидною є потреба у розробці відповідного стратегічного забезпечення запобіжної детективної діяльності в Україні, що сприятиме упорядкуванню прав та обов'язків вказаних суб'єктів, а також подальшому остаточному закріпленню правового статусу приватних детективних агентств.

Належна організація запобіжної діяльності детективів також надасть можливість забезпечити: одноманітність діяльності правоохоронних органів у проведенні державної політики; законність при їх функціонуванні, включаючи захист прав і законних інтересів громадян, що стикнулися з юридичною системою; застосування найефективніших методів і прийомів здійснення судочинства і запобігання можливих помилок; створення необхідних умов громадянам при зверненні до правоохоронних органів – умов, які були б стабільні, надійні та незмінні [9]. Реалізація

кримінологічної політики у діяльності державних детективів визначається за двома загальними напрямками: запобігання корупційним правопорушенням та запобігання особливо тяжким злочинам. Щодо реалізації кримінологічної політики у сфері запобігання особливо тяжким злочинам в діяльності поліцейських детективів, то необхідно зазначити, зараз вона знаходиться на рівні формування. Це обумовлено тим, що незважаючи на оголошену реформу поліцейської детективної діяльності, цей напрям перебуває у стадії пілотного проекту. На законодавчому рівні не врегульовано правові засади саме їх діяльності. Тому, на поліцейських детективів та їх підрозділи розповсюджується дія загальних законодавчих актів у цій сфері (Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про Національну поліцію» тощо). Відповідний напрям кримінологічної політики сформований як нормативно-правовими актами загального характеру, так і спеціальними законами і підзаконними нормативно-правовими актами [9]. При цьому варто зауважити, що на сьогоднішній день, відповідно до нормативно-правових актів, діяльність державних детективів є штучно звуженою до запобігання та боротьби із обмеженим колом кримінальних правопорушень. Логічним поясненням такого підходу є необхідність забезпечення прозорості та об'єктивності кримінального провадження за фактом вчинення суспільно небезпечних діянь, досудове розслідування яких може мати значний корупційний ризик. Не заперечуючи доцільність законодавчого рішення, необхідно зауважити, що розширення кола повноважень розглядуваних суб'єктів зі збереженням нині існуючих специфічних функцій мало б позитивний вплив на кримінологічну політику та безпеку країни.

Слід відмітити, що чітка кримінологічна політика у сфері запобіжної діяльності приватних детективів сприятиме: 1) підвищенню довіри між правоохоронними та іншими державними органами із населенням; 2) інформу-

ванню населення щодо стану злочинності та найбільш криміногенних осередків; 3) доведенню до відома населення інформації щодо напрямів запобіжної діяльності, здійснюваної правоохоронними органами; 4) поширенню інформації щодо затверджених стратегій забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності, а також виконавців запланованих заходів; 5) відкритому діалогу державних, у тому числі правоохоронних органів, із активними представниками місцевої громади та пропозиції щодо співробітництва для досягнення мети безпечного життя; 6) широкому інформуванню населення щодо запобіжних можливостей громадськості у сфері запобігання злочинності та кращих світових практик запобігання окремим злочинам [10, с. 15]. Отже, кримінологічна безпека та захист має реалізовуватись шляхом застосування сукупності заходів та засобів, які можуть бути реалізовані державними та приватними детективами. На сьогоднішній день першочерговою проблемою, яка має бути вирішена, є остаточне закріплення правового статусу приватних детективів із чітко визначеним переліком їх основних прав та обов'язків, а також сфери повноважень. Аналіз статистики та судової практики дозволяє констатувати позитивний ефект, який був здійснений на кримінологічну безпеку та стан захищеності суспільних відносин від неправних посягань після створення інституту державних детективів.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що належна реалізація кримінологічної політики України у діяльності детективів надасть можливість встановити й оцінити ризики (загрози) кримінологічній безпеці, оскільки поєднання діяльності державних органів та приватних організацій надасть можливість виявити ті детермінанти, які раніше були невідомі. Реалізація кримінологічної політики державними та приватними детективами має вагоме значення для теорії та практики запобіжної діяльності, убезпечення українського суспільства в цілому.

В її організації має знаходити вираження воля суспільства, виражатись пріоритети розвитку правоохоронного потенціалу соціуму, запроваджуватись новітні методики запобіжної діяльності. Основна ідея, що має бути втілена в організацію запобіжної детективної діяльності, – це забезпечення кримінологічної без-

пеки українського суспільства за найбільш важливими напрямками життєдіяльності шляхом поєднання державних та приватних зусиль [9]. Водночас особлива увага має бути приділена нормативно-правовому та організаційно-управлінському забезпеченню запобіжної детективної діяльності в Україні.

Анотація

В статті розглядаються особливості запобіжної діяльності детективів як одного із способів удосконалення рівня кримінологічної безпеки – складника кримінологічної політики країни. Зазначається, що кримінологічна політика має розумітись як цілеспрямована діяльність держави, пов'язана із прийняттям принципів рішень, спрямованих на забезпечення загальної та спеціальної превенції шляхом застосування сукупності заходів соціально-економічного, правового та організаційно-управлінського характеру з метою захисту прав людини та громадянина, суспільства та держави від кримінально протиправних посягань, необхідних та достатніх для реалізації охоронної та запобіжної функції кримінального законодавства. По відношенню до кримінологічної політики, кримінологічна безпека є її елементом – інструментом, який надає можливість забезпечити реалізацію завдань, закладених в основу кримінологічної політики шляхом своєчасної ідентифікації криміногенних загроз та ризиків, а також їх усунення. Вказується на необхідність популяризації інституту приватних детективів, а також налагодження їх взаємодії з правоохоронними органами. Доводиться, що приватна детективна діяльність може бути позитивно оцінена з точки зору потенційно більшого рівня довіри населення (через часткову її втрату до державних органів виконавчої влади), що матиме відповідний ефект з точки зору зниження рівня латентності окремих видів кримінальних правопорушень, а також є більш доцільним із огляду на наявну сукупність більш сучасних способів та засобів реалізації запобіжної функції. Автори звертають увагу на те, що функціональна спроможність детективів здійснювати запобіжну функцію та забезпечувати кримінологічну безпеку в країні є беззаперечною. При цьому така діяльність має бути диференційована відповідно до наявності процесуально передбачених прав та обов'язків суб'єктів, у безпосередні завдання яких входить боротьба з кримінальними правопорушеннями.

Ключові слова: кримінологічна політика, кримінологічна безпека, кримінологічний захист, запобіжна діяльність, детективна діяльність, кримінальне правопорушення, правоохоронні органи, корупційний ризик.

Severinova O. B., Bychin S. O., Ponomarova T. I. Preventive detective activity as a way of ensuring criminological security in Ukraine

Summary

The article examines the specifics of preventive activities of detectives as one of the ways to improve the level of criminological security as a component of the country's criminological policy. It is noted that criminological policy should be understood as a purposeful activity of the state, related to the adoption of principled decisions aimed at ensuring general and special prevention through the application of a set of measures of a socio-economic, legal and organizational-management nature in order to protect the rights of a person and a citizen, society and the state from criminally illegal encroachments necessary and sufficient for the implementation of the protective and preventive function of criminal legislation. In relation to criminological policy, criminological security is its element – a tool that provides an opportunity to ensure the implementation of the tasks laid down in

the basis of criminological policy by timely identification of criminogenic threats and risks, as well as their elimination. It is pointed out the need to popularize the institute of private detectives, as well as to establish their interaction with law enforcement agencies. It is proven that private detective activity can be positively evaluated from the point of view of a potentially higher level of public trust (due to its partial loss to state executive authorities), which will have a corresponding effect from the point of view of reducing the level of latentization of certain types of criminal offenses, and is also more expedient in view of the available collection of more modern methods and means of implementing the preventive function. The authors draw attention to the fact that the functional capacity of detectives to perform a preventive function and ensure criminological security in the country is undeniable. At the same time, such activity should be differentiated in accordance with the presence of procedurally prescribed rights and obligations of subjects whose direct tasks include the fight against criminal offenses.

Key words: criminological policy, criminological security, criminological protection, preventive activity, detective activity, criminal offense, law enforcement agencies, corruption risk.

Список використаних джерел:

1. Dzhuzha O., Tychyna D., Nazymko Ye., Nalutsyshyn V. Condition, tendencies, dynamics and geography of HIV/AIDS spreading in Ukraine. *Amazonia investiga*. Volume 9. Issue 28: 108–112. April, 2020. P. 108–112 DOI: <http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.13>
2. Джу́жа О. М., Васи́левич В. В. Концептуальні засади співвідношення кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 30–45.
3. Назимко Є. С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ : Академія адвокатури України, 2011. 254 с.
4. Іщук О. С. Реалізація кримінологічної політики держави в діяльності органів прокуратури. *Наше право*. 2015. № 2. С. 92–95.
5. Джу́жа О. М. Науково-практичний інтерес щодо становлення кримінально-виконавчої та кримінологічної політики України. Матеріали І Люблінсько – Українського семінару «*Pojęcie interesu w nauce prawa, prawie stanowionym i orzecznictwie sędziów konstytucyjnych Polski i Ukrainy*». Люблін, 7–9 квітня 2005. С. 10–14.
6. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Національна академія внутрішніх справ України. Київ. 2005. 36 с.
7. Serhii Vitvitskyi, Anton Syzonenko, Tetiana Titochka. Definition of criminal and illegal activities in the economic sphere. *Baltic Journal of Economic Studies*. Volume 8. Number 4. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 34-40. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-4-34-39>
8. Мозоль С. А. Кримінологічний захист як елемент забезпечення кримінологічної безпеки. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10418/Zlochynnist%20i%20protydiia%20yii%20v%20umovakh%20synhuliarnosti_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y
9. Семенишин М. О., Бесчастний В. М., Вітвіцький С. С., Бичін С. О., Назимко Є. С. Детективна діяльність в механізмі запобігання злочинності : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2020. 160 с.
10. Шрамко С. С. Роль громадськості у запобіганні злочинності в Україні : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. Харків, 2018. 20 с.